

СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕМИ
ДИТИНСТВА У НОВЕЛАХ Ф. ПОТУШНЯКА
“ВЕРБА”, “СМЕРТЬ ПЕТРИКА”, “ГОЛОД”

Фелір Михайлович Потушняк, і насправді ж бо, - унікальне явище в історії науки і літератури Закарпаття, усієї України. Учений-енциклопедист, автор понад трьохсот праць з етнології, археології, фольклору. Досліджував археологічні знахідки з часів бронзи та заліза, народну магію та різні вірування, Великодні обряди і пісні, “подорож душі людини на другий світ” і т.ін.

Ф.М.Потушняк - талановитий письменник-інтелектуал, душевно тонкий, усім своїм єством зв'язаний з рідною землею, його фольклорною й літературною творчістю; виріс на народознавчому ґрунті, на ґрунті української та європейської класики, схильний до філософського осягнення душі людини і світу.

Про життя і творчість Ф.М. Потушняка вже сказано чимало - в газетах, журналах, передмовах... Він не раз перебував у силовому полі літературної критики, але й досі не знайшов тієї високої оцінки, на яку заслуговує. Це найперше стосується творів для дітей, які посідають, на нашу думку, вагоме місце не лише у його творчому доробку, а й у всеукраїнському дитячому красному письменстві.

Як знаємо, у 30-х роках ХХ ст. одна за одною виходять збірки поезій Ф.Потушняка, які вражають не лише енергійним модерністським баченням світу, що імпонувало естетичним смакам молодого поета, але й своїми багатозначними назвами: “Хвилини вічності”, “Тасмні вечори”, “На білих скалах”, “Далекі вогні”... серед віршів тут немало і таких, які припали до душі юнакам і підліткам, адже в них художньо-зворушливе відтворення дитячого і батьківського “Я”, накреслено й обриси нового шляху до звільнення людини від знедуховленої, голодної і суєтної дійсності.

Такий неординарний талант Потушняка, і як дитячого письменника, проявився, на нашу думку, в його віршовій казці “Спляча царівна”, поемі “Хата на млинок”, у фольклорно-пригодницькій казці “Мудрі коті” і п'єсі для дітей під

Повітруля - один із найулюбленіших міфологічних образів Пачовського, за твердженням якого повітрулі - це “русалки повітряні з крилами, заховані повір'ям на Закарпатті” [16]. Особливе місце займає цей образ у міфосвіті Ф.Потушняка.

Творчий період обох талановитих українських поетів - закарпатця і галичанина - не збігається в часі. Пачовський представляє ранній модернізм, в надрах якого почав формуватися український символізм, і елементи поезики якого уже наявні в ліриці (а особливо в драмах) поета-молодомузіци Потушняк пішов далі свого вчителя. Він уже справжній символіст, творчість якого є унікальним явищем в літературному процесі Закарпаття ХХ століття.

Література

1. Пачовський В. Срібна земля. Тисячоліття Карпатської України. Нарис історії з картами. - Ужгород, 1973.
2. Голомб Л. Г. У таємничому дивосвіті слова. Лірика Федора Потушняка // Потушняк Ф. М. Хвилини вічності. Лірика. - Ужгород, 2000. - С. 47-48.
3. Пачовський В. Зібрані твори. - Філадельфія, Нью-Йорк, Торонто, 1984. - Т. 1. Поезії. - С. 74.
4. Потушняк Ф. Таємничі вечори. - 1938. - С. 27.
5. Там само. - С. 25.
6. Козак М. Ю. Своєрідність ранніх поетичних збірок Ф. Потушняка // Молодь - Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. - Ужгород, 1995. - Т. 5-6. - С. 233.
7. Пачовський В. Зібрані твори. - С. 222.
8. Потушняк Ф. Можливості. - Севлюш, 1939. - С. 30.
9. Там само. - С. 49.
10. Голомб Л. Г. Названа праця. - С. 177.
11. Пачовський В. Зібрані твори. - С. 216.
12. Потушняк Ф. (Пасічник Ф.). Кристали. Поезії. - Ужгород, 1942. - С. 17.
13. Голомб Л. Г. Названа праця. - С. 52.
14. Потушняк Ф. (Пасічник Ф.). Кристали. - С. 15.
15. Потушняк Ф. Таємничі вечори. - С. 32.
16. Пачовський В. Похід на Царгород // Дзвони. - 1934. - ч. 8-9. - С. 348.

неприхованою назвою "Казка". Але чи не найповніша можливість цього новаторського світобачення, з його інтуїтивізмом і фантазійно-обнадійливим мисленням, знайшли своє художнє втілення у "дивних дзвониках" - поезіях у прозі Потушняка, як "Василько і Василь", "Дві душі"; а потім і в його новелі для дітей, серед яких особливо закріплені "Верба", "Смерть Петрика", "Голод", "Гриб", "Стара Юлча", "Чужі люди", "Вогник". Вони, на нашу думку, гармонійно поєднані між собою ідейним звучанням, задумом, образною системою, сприймаються як суголосна єдність, як своєрідна септима акорду ніжної, живої і вічної душі дитини та її батьків, але й "вічних дзвоників у душі моєї" [1], - сказав би Ф. Потушняк.

Новели "Верба", "Смерть Петрика", "Голод" - рекіюмні. Сприймаються як єдине міноне ціле нижнього ряду септими - зі своїм триголоссям й відповідними терщинами таємничого внутрішнього буття людини. Інтерпретують смерть знесиленого хворобою Петрика й скорботу його батьків. Зображують голод у хаті бідного селянина Праціна, де, разом з батьками, помирає й син, якому, ой, як хочеться жити й ходити щодня на роботу, "й буду робити цілий день, до вечора. Все зроблю, геть усе" [2]. Інтерпретують й чудодійну силу Верби, яка дала бездітним селянам дитя, але знову забирає його собі - воно мусить померти. За всіма ознаками ці динамічного напрямку, стислі, соціально-психологічні і морально-етичні новели є глибоким художньо-філософським осмисленням психіки батьків, дітей, їх поведінки. Письменник замислюється над смислом народження дитини, над сенсом життя бідняцької родини, стверджуючи, що добра доля - не для них, бо зла доля тут стала переможницею, а "Надія... молода, добра, соромлива [3], красива не подала їм руку рятувальної допомоги.

"Верба" - це ввідний тон, нижня домінанта розгляданого нами новелістичного тризвука про знедолене дитинство. Своєрідно й неповторно трактує появу людини на світ, а потім і її смерть. Віддано данину народним віруванням, надприродним силам, які корегують цей процес - можуть послати добрим людям добрих дітей, а можуть і не послати. На все Божа воля, як кажуть у народі. Але посередником цих сил у новелі виступає стара дуплава сатанинська верба. Це вона подарувала бездітній сім'ї - Івана Межового, на їх прохання, одразу двох дітей - Петрика й Оленку. Але чому

сине верба стала такою милосердною? Нелегко знайти відповідь на це запитання. Згідно народних космогонічних легенд верба належить до проклятих Богом дерев, з неї було зроблено цвяхи для Хреста, на якому розп'яли нашого Спасителя Ісуса. В старій "сухій вербі сидять чорти" [4] - засвідчують легенди. Петрик, отже, дитя природи, але в чомусь демонське дитя - не відзначається добротою і слухняністю, не завжди шанує батьків, насмілюється зневажити й стару вербу-чарівницю. За ці витівки й поплатився - став дуже хворим, лежить у гарячці, "очі заплюшені, мов спить" [5], - його забирає назад верба.

Ф.М.Потушняк і в наступних новелах неодноразово передає гітійчий настрій і болісні переживання батьків, породжені хворобами і смертю дітей. Але в цьому творі є своя специфіка - у трактуванні смерті як усвідомленої необхідності до зміни життя у потойбічному світі, що важко досягнути батькові Петрика. Він бореться за життя своєї дитини. Підходить до верби з сокирою у руках, "і з розмаху, поспішаючи, рубає в темряві стару вербу. - Не дам тобі свої діти! - кричить. - Не дам! Де мої діти! і рубає, не переводячи дух, рубає, рубає..." [6].

Отже, у новелі "Верба" показана велика батьківська любов, яка, власне, врятувала душу Петрика од пекельних мук. Доля уготувала Петрикові дивовижну появу на світ, але й передчасний відхід у замогильне надлюдське життя. Туди він іде чемно, без страху - бо в супроводі з батьківською любов'ю, вже як дитя ангельського лику. Іде аби стати вогнем слухняності, невинності і добра, бо на землі він був далеко не таким. Морально-етичні підоснови тут цілком очевидні. Дитяче і батьківське "Я" у творі - залежні від природи, приналежні потойбічному світові.

В аналогічному літературно-естетичному ключі зображений Ф.Потушняком й образ хлопчика у новелі "Смерть Петрика", звичайно, з терщинами вже іншої дитячої душі. Тут малий Петрик, на відміну від верб'яного Петрика, поданий у цілком позитивному плані. Він добра дитина, кровинка праведного селянина-трудівника Івана та його жінки Олени, шанує своїх батьків, дбає про їхній душевний спокій, хоча сам знемагає від хвороби. На запитання матері: "Петрику, тебе дуже болить?" відповідає - "ні, мене нічого не болить!" [7]. Це вселяє у батьків надію на його видужання, вони вже й бачать його здоровим. "Видужає, підросте, буде

що землю орати і засівати зерном так, як я, діди, пращів [8], - сподівається батько.

Батьки роблять все від них залежне - лиш би стало здоровим їхнє дитя: мати ворожить - виливає на межу повне відро води, звертається до сільської знахарки баби Гафії - "най їй вогонь гасити" [9]. Та все це марно, вони не в змозі відвернути від нього неминучу смерть. І далять їх болючі й терпкі думи, душу їх наповнюють важкі скорботи, а "в очах їх щось страшне і невідоме", проникаюче у безвість всесвіту... разом з їхнім дитям. "Між ними і ним росте величезне провалля" [10], потойбік якого Він, а тут, на цьому боці, - вони.

Отак Ф.М. Потушняк сюрреалістично "вписує" свого малого героя у кільце нескінченного і замкнутого всесвіту, органічну частку якого складають реалії людського буття, що поновлюються раз у раз у новій комбінації, живлячися щедрами землі.

По-новаторському, художньо-правдиво трактує Ф. М. Потушняк тему дитинства, як і тему життя і смерті, у новелі "Голод", яка, до речі, схожа на маленьку психологічну драму на чотири картинки. Дійовими особами тут виступають: помираючий од голоду селянин Василь Пращин, помираюча від голоду його жінка, помираючий голодною смертю їх син - маленький Іванко, а також персоніфікований образ Вітру-добринки, що співчував селянській трагедії. Тривожно-турботливо Вітрові "Доколя такий сніг, а йому треба скоро виносити одразу три душі з однієї хатини..." [11] й супроводжувати їх у вічність. А хатинка та, з помираючими Божими створіннями, знаходиться у віддаленому верховинському селі, що "загубилося серед гір і лісів, далеко від світу" [12].

Ф. М. Потушняк володів даром глибокого проникнення в душу простої людини, поглибленого аналізу її психології. Найнапруженіші моменти з життя приреченого на смерть селянина умів передати лаконічно, з використанням різних художніх засобів, серед яких важлива роль належить промовистим деталям, інтер'єру й портретним замальовкам. Співчуваючи стражданням бідняків гірського села, письменник указує на основні причини, що привели селян до смерті: злидні, голод, неймовірна бідність. Хліба - нема, роботи - нема. Хата - пуста, а тут ще й сніг великий випав - по самі вікна. "Куди підеш тепер у латаних постолах та веретяних штанах?" [13].

Голодна смерть настигла сім'ю Василя Пращина у нищівній, вогкій, непропаленій хатині. "На припічку лежить сам господар... обріс бородою, очі дивляться в п'ятому й не стуляються". Його жінка лежить у кутикові, "мов колода", "жовта, суха". "Обличчя - видовжене, худе нерухоме" [14].

Проникливо доданий у новелі й портрет Іванка, тільки якого - невеличке, "в брудній веретяній сорочці. З-під неї стирчать тоненькі, як стеблина, ноженята, а сорочина відцувається наперед від опухлого черева... На тонкій, як нитка, шні ледве тримається велика голова" [15].

Незважаючи на свою приреченість, Іванко, як це передано в новелі монологом, адресований матері, чіпляється за життя, потішає себе, що стане здоровим, виросте, піде далеко у світ, де знайде роботу й буде чесно трудитися. Заробить багато грошей. "А далі накуплю всього, - мріє дитина. - Куплю віз кукурудзи, віз бараболі, віз квасолі, дві бочки капусти... Куплю солі й привезу в село... А нянькові я куплю чоботи... Вам, мамо, теж, щоб узимі босі воду не носили. Та й тітці Анці... І вуйкові треба хліба дати" [16].

Мрії Іванка сприймаються не як хворобливі видіння, а як благородні пориви душі селянської дитини до добродіяння, з палаючою любов'ю до батька і матері, до всіх знедолених, умови життя яких мусіли би бути людськими.

Ф. М. Потушняк, отже, добре знав дітей, змальовував їх образи поруч з образами батьків. У новелах "Вербя", "Смерть Петрика", "Голод" та інших по-своєму, художньо-сильно, витончено і впливово відтворював найтонші зміни в настроях, миттєві враження дітей, порухи їх душі, вслухаючись у скорботні голоси їхніх сердець. Його малі герої діють в екстремних умовах, прагнуть до внутрішнього спокою й добродіяння, здатні до ефективно-емоційного вираження свого ірраціонального "Я". Ф. М. Потушняк писав про те, що сам сприймав серцем, "коли в ньому виживав вогник, збуджений весняною грозою" [17], тобто вогник оновлення природи і боротьби за Людину, за утвердження моральної чистоти людини. Душа його боліла болями знедолених з їх бідами, з "музикою" їх напружених нервів. Тему дитинства, відчаю, страждання і смерті, необхідності й волевиявленості, тобто теми екзистенціонального розряду, подає у плані фольклорної космогонічної філософії, християнської моралі й пошуково-імпресіоністичної української і західноєвропейської літератури

початку ХХ століття, з якою пов'язана творчість М. Коцюбинського, В. Стефаника, П. Тичини, А. Головка, А. Чехова, С. Цвейга, а далі й Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Ірчана. У новелах Ф. Потушняка для дітей ознаки імпресіонізму йдуть поруч з психолого-реалістичним і сюрреалістичним сприйманням світу, що характерне для творчості Г.Косинки, В. Підмогильного, Б. І. Антонича, В. Барки та ін.

Відомий літературознавець В.Л. Микитась, досліджуючи творчість Ф. М. Потушняка, сказав, що він був "одним із найпомітніших і найталановитіших закарпатських письменників" [18]. Таке занотовували, бувало, й інші вчені. Тут мусимо зауважити, що Ф. М. Потушняк у нашому красному письменстві далеко не локально-територіальна постать. Це особистість з непересічним письменницьким талантом європейського рівня. Особистість у літературі для дорослого читача і для дітей та про дітей. Він належить до кращих європейських письменників.

Література

1. Потушняк Ф. Повінь: оповідання, новели, поезії в прозі, роман. – Ужгород, 1985. – С. 168.
2. Там само. – С. 62.
3. Там само. – С. 172.
4. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К., 1993. – С. 318.
5. Потушняк Ф. Повінь: оповідання, новели, поезії в прозі, роман. – С. 110.
6. Там само. – С. 113.
7. Там само. – С. 17.
8. Там само. – С. 19.
9. Там само. – С. 20.
10. Там само.
11. Там само. – С. 63.
12. Там само. – С. 61.
13. Там само.
14. Там само.
15. Там само. – С. 62.
16. Там само. – С. 63.
17. Там само. – С. 169.
18. Там само. – С. 5.

СВІТЛАНА РОШКО

ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МАЛІЙ ПРОЗІ Ф.ПОТУШНЯКА

Чільне місце в історії закарпатської прози становить творчість Ф.Потушняка, який почав свою діяльність на літературній ниві як поет. Один із найталановитіших письменників свого часу Ф.Потушняк все більше і більше привертає до себе увагу широкого кола читачів і дослідників. "Справді, переконливе окреслення характерів, внутрішнє заглиблення в основи моралі, передусім потворних учинків, напруженість сюжетів, визначають оту своєрідність творчості прозаїка, яка не тільки збагатилася, але й оновила літературу Закарпаття творами Стефаниківської сили" [1].

Твори Ф.Потушняка вражають своєю художньою майстерністю, яка досягається насамперед високою естетичністю епітетів, тропів та фігур і, звичайно, майстерним використанням порівнянь.

Сьогодні ми б хотіли зупинитися на малій прозовій творчості Ф.Потушняка: оповіданнях і новелах та поезіях в прозі, бо, як влучно зауважує І.Я.Франко: "Вона (новелістика - Р.С.) ненавидить усяку шаблонність, ненавидить абстракти... Натомість вона любиться в смілах і незвичайних порівняннях (виділення наше - Р.С.), в уриваних реченнях, в півслівцях і тонких натяках" [2].

Порівняння як художньо-зображувальний засіб широко використовується письменником для всебічної, рельєфної характеристики героїв його прозових творів. Порівняння як засіб творення образності є невід'ємним атрибутом авторської мови і в чудових описах пейзажів.

У мові творів Ф.Потушняка простежуються як безсполучникові, так і сполучникові порівняння різноманітних структурних типів. Засобом вираження безсполучникових порівнянь у малій прозі Ф.Потушняка, як правило, насамперед виступає орудний порівняльний із значенням порівняння, уподібнення у функції складеного присудка, як наприклад: *Село здавалось йому тепер великим морем...* [3],* та орудний порівняльний з метафоричним значенням у функції обставини способу дії, наприклад: *Батіг знов засвітив і чорною гадкоюю*

* Тут і далі суб'єкт порівняння умовно позначасмо жирним курсивом, об'єкт порівняння - жирним шрифтом, основу - курсивом.